

Türkçe Organ Adlarının Öğretiminde Tekerlemelerin Yeri*

Place of Rhymes in Teaching the Turkish Organ Names

Mehmet Vefa Nalbant**

Özet

Çocukların dil gelişiminde oyunların büyük önemi vardır. Özellikle bu oyunlar sırasında dile getirilen tekerlemeler, kafiyeli, secili olmaları ve bunlardan kaynaklanan ahenkleri dolayısıyla kolay öğrenilebilmeleri sayesinde çocuğun sözcük hazinesinin gelişmesine katkıda bulunurlar. Bu tekerlemelerde yer alan anlam olayları ise çocuğun anlam dünyasının gelişmesine olanak sağlar. Bu bildirinin sınırları içerisinde organ adlarının öğretimini hedef aldığını düşündüğümüz bazı tekerlemelerdeki anlam olayları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tekerleme, organ adları, anlam bilimi, metafor.

Abstract

Games have a great importance in the development of children's language. In this game have got a rhyming and alliterative rhymes. Rhymes can learn and easy looks particularly harmonious. In this way, contribute to the development of the child's vocabulary. Located meaning of the events in these rhymes provide opportunities to expand the child's sense of the world. In the confines of this report, focused on teaching bodies name rhymes meaning events in the target area.

Key Word: (nursery) rhyme, organ names, semantic, metaphor.

Giriş

Vezin, kafiye, seci ve aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu manzum nitelikli basmakalıp sözler olarak tanımlanan tekerlemeler, bir olaya, oyuna, sözlü veya yazılı edebi bir metne başlamak üzere bir giriş formeli olarak kullanılmışlardır.

Tekerlemeler sözün gerçeklik, mantık, anlamlılık gibi sınırlamalarına bağlı kalmadan ses ve söz oyunlarının rahatlıkla yapılabildiği; hayal, düş, aşkınlık, yalan, mizah ve çocuk zihninden kaynaklanan serbest bir yaratıcılığın ürünleridir (Duymaz 2002: 28).

En eski şekilleri şaman esrimelerine kadar götürülen tekerlemelerin (Duymaz 2002), özellikle çocuk oyunlarında saymaca yaparken kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle seçme sırasını tespiti yarayan bu tekerlemelerde, tekrarlanan sesler, hayal ve gerçek hayattan alınmış sözcükler ve bunların art arda sıralanmasıyla çocuğun dil becerisinin de gelişmesi sağlanmaktadır.

1. Tekerlemelerin Tasnifi

Birbirinden farklı amaçlarla oluşturulan tekerlemeler bu amaçları doğrultusunda bilim adamlarınca tasnif edilmişlerdir. Pertev Naili Boratav, Mehmet Yardımcı ve Doğan Kaya, tekerlemelerin tasnifi konusunda çalışmış bilim insanlarından birkaçıdır (Duymaz, 2002). Konuyla ilgili son tasnif ise Ali Duymaz'a aittir. Duymaz tekerlemeleri A. Belirli bir oyun ve metne bağlı tekerlemeler B. Yazılı veya Gelişmiş Edebiyat Tekerlemeleri C. Diğer Tekerlemeler olmak üzere üç ana gruba ayırdıktan sonra bu gruplardaki tekerlemeleri de

* Bu bildiri Pamukkale Üniversitesi, BAP Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı.

kendi içinde başka alt gruplara bölmek yoluna gitmiştir. Bizi ilgilendiren ve birinci temel grupta yer alan tekerlemeler ise;

- I. Çocuk Oyunları Tekerlemeleri
 - a) Ebe seçimi ve ebe çıkarma tekerlemeleri (sayısmacalar)
 - b) Oyuna eşlik eden tekerlemeler
 - c) Yanıltmacalar ve şaşırtmacalar
 - ç) Yergi, övgü, kızdırma ve alay tekerlemeleri
 - d) Oyun daveti ve dağılma sırasında söylenen tekerlemeler
 - e) Oyuncak yapımı sırasında söylenen tekerlemeler

şeklinde sınıflandırılmışlardır. Bu temel grubu (A) oluşturan diğer alt gruplar ise ana başlıklarla şöyle kurulmuştur:

- II. Tören ve İnanç Tekerlemeleri
- III. Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler
- IV. Seyirlik Oyunlar ve Halk Sporlarına Bağlı Tekerlemeler

İkinci temel grup (B) ise I. Aşık Edebiyatı Tekerlemeleri II. Tekke-Tasavvuf Edebiyatı Tekerlemeleri III. Edebi Metinlerin Değiştirilmesiyle oluşmuş Tekerlemeler alt gruplarından oluşmuştur (Duymaz 2002: 25-27).

Bildirimize konu alan ve organ ve organ adları üzerine temellenmiş tekerlemeler Duymaz'ın tasnifinde yergi, övgü, kızdırma ve alay tekerlemeleri başlığında ele alınmış ve fiziksel özelliklerle ilgili yergi ve kızdırma bildiren tekerlemeler arasında gösterilmiştir. Bu tekerlemelerden ikisi şöyledir:

- Oymak ağız
- Fındık burun
- Tahta manlay
- Kabak baş (Duymaz 2002: 127)
- Çarık ağız
- Çokmar burun
- Patlak göz
- Çatma kaş
- Araba yolu
- Bitli çayır (Duymaz 2002: 128)

Örnek verilen bu tekerlemelerde organ adları birer fiziksel yergi aracı olarak ve olumsuz benzetmelerle alay konusu edilmek üzere yapılandırılarak metaforlaştırılmıştır. Buna rağmen aşağıdan yukarıya dikey bir sırayla organ adlarının anıldığı ve benzetmelerin organların beğenilmeyen yanları öne çıkarılarak dile getirildiği görülmektedir. Bu ve benzeri tekerlemelerde birer yardımcı duygu unsuru olarak alay, övgü, yergi ve kızdırmadan yararlanılsa da temel amaç organ adlarının öğretimidir. Bu nedenle bu ve buna benzer tekerlemeler, tasniflerde ayrı bir başlık altında örneğin öğretimlik tekerlemeler başlığı altında incelenmelidir.

Yapı ve söylem bakımından aynı olmakla birlikte organ adlarının olumlu tarafları öne çıkarılarak kurulmuş ve amacı bu organ adlarının öğretimi olan tekerlemeler, söz konusu edilen tekerleme sınıflandırılmalarının dışında bir görünüm arz etmekte ve bilinçli bir amacı hedef edinmektedir. Özellikle 4-10 yaş arası çocukların bedenlerinin bölümlerini ve bu

bölümlerin adlarının öğretilmesi için oluşturulmuş tekerlemelerde tanıtılacak organların metaforlarla öğretilmesi ve bu metaforların yere veya nesneye bağlı olarak dile getirilmesiyle organ adlarının vezin ve kafiyenin de yardımıyla ve somutlaştırılarak öğretilmesi sağlanmaktadır.

2. Organ Adlarının Öğretilmesini Hedef Alan Tekerlemeler

Bazı halk şiirlerinde ve masallarında tekerleme adı altında büyüklere yönelik bazı şiirlere rastlanılsa da tekerlemeler çocuklara yönelik olarak oluşturulmuş ürünlerdir. Kendilerine has kelime oyunlarına sahip olan tekerlemelerde amaç, kafiye, aliterasyon ve seciden hareketle yeniden inşa edilmiş bir ahenk ve anlam dünyasıdır. Tekerlemelerde birbirini tutmayan hayal ve düşünceler art arda sıralanarak olması mümkün olmayan durumlar, tabiat kanunları ile çelişen görüntü ve davranışlardan hareketle hayali bir dünya tablosu sergilenir (Ungan, 2009:218). Bu hayali dünyanın oluşturulmasında anlambiliminin inceleme alanı giren anlam olaylarına sıkça başvurulur. Deyim aktarmaları, ad aktarmaları, benzetmeler bu anlam olaylarından en sık karşılaşılanlarıdır. Tekerlemeler ses, biçim ve sözcük düzleminde çocuğun dil gelişiminin sözlü yönünün gelişimine yardımcı olurken, diğer yandan sözcüklerin, kavram, kapsam, çağrışım gibi görünmeyen zihinsel taraflarının da zenginleştirilmesine hizmet etmektedir.

Bugüne kadar tekerlemelerin incelenmesine yönelik yapılan çalışmalarda tekerlemelerin çocuk dilinin gelişimine çeşitli şekillerde etkisi araştırılsa da, bunların anlambilimini ilgilendiren yönü üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Oysaki öğretimlik tekerlemelerin bu temel hedefe ulaşmada en çok seslerin ve ahengin gücünden de yararlanarak anlam olaylarına başvurduğu görülmektedir.

Tekerlemelerde sıklıkla deyim aktarmalarına başvurulmuştur. Bizim öğretimlik tekerlemeler olarak değerlendirdiğimiz tekerleme bütüncemizde de anlatımın daha çok deyim aktarmaları kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

2.1. Öğretimlik Tekerlemeler Ve Anlam Olayları

Taramalarımız sonucu elde ettiğimiz bazı tekerlemeler yukarıda çocuk tekerlemeleri alt başlıklarında yer alan tekerleme şekillerinden farklı bir karakter gösterir. Bunlardan birkaçı saymaca gibi görünse de buldurarak öğretmeye dayalı bir amaç doğrultusunda oluştuğları görülmektedir. Fakat bir saymacaya dayanmayan sadece kafiye, seci ve aliterasyonla oluşturulan ahenkle bazı organ adlarının öğretimini amaçlayan tekerlemelerin de bulunduğunu görmekteyiz. Fakat gerek saymaca şeklinde kurulmuş olsun gerek saymaca şeklinde kurulmamış olsun her iki tekerleme şeklinde de temel amacın organ adlarının öğretilmesi olduğu görülmektedir.

2.1.1. Deyim Aktarması Görülen Tekerlemelerde Organ Adları Öğretimi

Deyim aktarması, aralarında uzak yakın ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kuran, birinin adını ötekine aktaran bir eğilim bir dil olayıdır. Çoğunlukla anlatıma güç katmak ve etkili olmak amacıyla ya da kısa yoldan, kolay anlatmak üzere bir kelimeyi yeni bir anlamla değişik bir kavramı yansıtmak üzere kullanmak isteğinden seçilen bu anlatım yolu, başlangıçta bireyin, tek insanın malıdır. Zamanla başkaları tarafından kullanıldıkça benimsenip dile yerleşebilir; mecazi anlam ve yan anlam olarak sözlüklerde yer alır. Özellikle soyut kavramların yazı diline oranla az olduğu halk dilinde soyutu somutla anlatma yönelimi dolayısıyla sıkça görülür (Aksan, 1978: 124). Deyim aktarmaları;

1. Organ adlarının, vücutla ilgili sözcüklerin doğaya uygulanması: Fırın ağzı, dolap gözü vb.
2. Doğa ile ilgili sözcüklerin insana uygulanması: tilki adam.
3. Somutlaştırma
4. Duyularla ilgili kavramlar arasında aktarmalar

olmak üzere dört kısımda incelenir.

Üzerinde durduğumuz öğretimlik 7 tekerlemeden 5'inde deyim aktarmasına başvurularak anlatımın sağlandığı ve doğadaki unsurların organ adlarına uygulanmasıyla, organ adlarının doğaya bağlı; yer-alan, alt-üst, büyüklük-küçüklük gibi kavramlarla da daha da somutlaştırılarak öğretilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Oymak ağız,
Fındık burun
Üzüm göz,
Kalem kaş
Tahta alın
Kabak baş
Çarık ağız,
Sopa burun
Patlak göz,
Çatma kaş
Araba kapısı
Yaba sapı
Kolda taşı
Elde taşı
Bitli başı
Dişsiz ördek
Araba kapısı
Gırç gırç

Şeklindeki tekerlemede alttan üste doğru bir çizgi üzerinde ağızdan başlayarak en tepeye yani başa varıncaya kadar boynun yukarısında yer alan organlar bir benzetme unsuruna dayanılarak dile getirilmiş, kafiyeden de yararlanılarak akılda kalıcı olması sağlanmak istenmiştir. Bu tekerlemelerde her organ adı tabiatta şekilce kendisine uygun düşecek bir unsura aktarılmıştır. Tekerlemenin gülünç olması için aktarılan unsurlar bazen olumsuz yönleriyle ortaya konmuş ve doğada bu olumsuzluğu ortaya koyacak yüzey şekillerine ya da nesnelere benzetilmiştir. Tam tersine olarak bazı organ adları olumlandırılmış ve beğenilecek şekilde ve onların olumlu yanlarını yansıtacak nesne veya başka doğa unsurlarına aktarılmışlardır. Bu anlamda aşağıdan yukarıya bir hat üzerindeki ağız boşluk olması ve kabul görmeyen bir özellik olan büyük olması yönüyle oymak veya nesne olarak çarıktır. Burun küçüklüğü ile fındık, uzun olmasıyla da sopadır. Gözler üzüm, kaşlar yine şekilleri ile yaydır veya çatılmıştır. Bu çizginin en üstünde yer alan alın düzlüğü ve sertliği nedeniyle tahtadır. Her ne kadar tahta çağrışım olarak bir olumsuzluğa işaret ediyorsa gibiyse de, bizce burada olumlu veya olumsuz bir unsura aktarma söz konusu değildir. Baş ise herhangi bir unsura aktarılmadan bitli olmasıyla anılmıştır.

Bir başka tekerlemede ise, sadece ağız, burun, yanak ve gözlerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu tekerlemede de yine aşağıdan yukarıya bir sıra izlendiği görülmektedir. Bu sıralamadan, öğrenilen unsuru akılda daha kalıcı tutmak için yararlanıldığı açıktır. Tekerleme şöyledir;

Ağzım minnacık
Burnum hokkacık
Yanaklarım elmacık
Gözlerim boncuk
Benim adım çocuk

Burada burnun hokka, yanakların elma, gözlerin ise boncuk şeklinde deyim aktarıldığı görülmektedir. Doğayla ilgili unsurlar organ adlarına uygulanarak deyim aktarması yapılmıştır. Küçültme ekleriyle organlara küçüklük ve sevimlilik katılırken, bu küçültme ve sevimlilik çocuk sözcüğüyle bağlanmıştır.

Burun, kaş ve karın gibi vücut parçalarının öğretilmesini sağlayan aşağıdaki tekerlemede ise, insan (adam) ceviz gibi saçma ve ilgi kurulamayacak bir nesneye aktarılmıştır. Böylece tekerlemenin saçma ve komik bir cümle ile başlaması ve dikkat çekici olması sağlanmıştır. Tekerlemelerin devamında burun çeşmeye, keman kaşa, karın ise büyük ve boş olması dikkate alınarak davula benzetilerek deyim aktarması sağlanmıştır.

Ceviz adam şip şap
Burnu akar hor hor
Kaşı keman gıy gıy
Karnı davul güm güm

Bazı tekerlemelerde ise, organ adlarından hiç söz edilmeden sadece en çok öne çıkan ve bilinen özelliklerinin mekân-yüzey-alan ilişkisi içinde aktarılması sağlanmıştır.

Gıdı gıdı mahallesi (gıdık ve çene)
Hor hor çeşme (burun)
Aynacılar (göz)
Kemancılar (kaş)
Düz bayır (alın)
Otlı çayır (saç ve baş)

Tekerlemelerde, öğretimi üzerinde en çok durulan vücut unsurlarından biri parmaklardır. Parmaklar sayı saymaya yarayan organlar olmaları yönüyle de önem taşırlar. En küçük parmak bu özelliği ile ve kişileştirilerek, orta parmak ise genellikle direk şekline benzerliği ile aktarılmıştır.

Bu baş parmak
Bu bedel parmak (İşaret parmağı)
Bu orta direk (Orta parmak)
Bu gül ağacı (Dördüncü parmak)

Bu da küçük hacı (Serçe parmak)¹

Aşağıdaki tekerlemede ise avuç içi bir yüzey olarak metaforlaştırılarak bir kuşun konacağı alan olarak sunulur. Ardından sırayla baş parmaktan serçe parmağa varıncaya kadar her bir parmak bir işi yerine getiren bir şahıs olarak aktarılır. Küçüklüğü dolayısıyla bir cümlenin çocuk edasıyla serçe parmağına söylenmesi de ilgi çekicidir. Parmakların hepsi kapanınca beş sayısına ve elin yumruk şeklindeki tamamına ulaşılmış olur.

Buraya bir kuş konmuş (avuç içi)

Bu tutmuş (baş parmak)

Bu getirmiş (İşaret parmağı)

Bu pişirmiş (orta parmak)

Bu yemiş (Yüzük parmağı)

Bu hani bana, hana bana demiş (serçe parmağı)

Deyim aktarması kullanılarak organ adlarının öğretimini sağlayan tekerlemelerde benzetme unsurlarının genellikle doğadan seçildiği, insan yapımı nesnelere kurulmuş deyim aktarmalarının bunlara göre daha az olduğu dikkat çekmektedir.

2.1.2. Bir Anlam Olayının Görülmediği Tekerlemelerde Organ Adları Öğretimi

Bu tip öğretimsel tekerlemeler, diğer tekerlemelerin yapısına benzemekle birlikte öğretim amaçladıkları organların veya bu organların kullanıldığı işlevlerin öğretiminde temel anlama yer vermeleri ve bir anlam olayı bulundurmamaları yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bu tipte iki tekerleme bulunmaktadır.

Bu tekerlemelerin ilkinde el ve ayakların işlevlerinden bir tanesine yer verilmiştir. Ellerin birbirine çırpılarak, ayakların ise yere vurularak oluşturdukları ses ve bu sesin barındırdığı ritim duygusu ile tekerlemenin sonu dans etmek eylemine bağlanmıştır.

Küçük dostum gelsene

Ellerini versene

Ellerimizle şap şap

Ayaklarımızla rap rap

Bir şöyle, bir böyle

Dans edelim seninle

İkinci tekerlememizde ise sağ ve sol el kavramlarına ve her elde beşer parmak oluşuna dikkat çekilmek istenmiş ve parmakların sayı saymadaki rolü ve bu arada birlik, beşlik ve onluk sisteminin öğretiminin sağlanması amaçlanmıştır.

¹ Bu tekerlemenin sağlamasında emeği geçen ve elindeki malzemeyi kullanmama izin veren Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, emekli öğretim görevlisi Ekrem Kıracı'ya teşekkür ederim.

Sağ elimde beş parmak,
Sol elimde beş parmak
Say bak, say bak, say bak.
Hepsi eder on parmak.
Sen de istersen saymak
Say bak, say bak, say bak.
Hepsi eder on parmak.

Sonuç

1. Tekerlemeler 4-10 yaşa arası çocukların dil gelişiminde kullanılan/kullanılabilecek önemli halk edebiyatı ürünlerindedir. Sözlü gelenek ortamında oluşmuş olmalarına ve sözlü gelenekle yaygınlaşmalarına rağmen, yapma tekerlemelerin üretilmesine ve bunların dil becerilerinin geliştirilmesi konusunda yöntemlerin oluşturulması konusu üzerinde durulmalıdır.
2. Tekerlemeler farklı şekillerde tasnif edilmişlerdir. Hangi şekilde olursa olsun bu tasniflerde öğretimlik tekerlemeler şeklinde bir alt başlıkla konu edindiğimiz tekerlemeler ayrıca ele alınmalıdır.
3. Tekerlemeler, ses, biçim, sözcük düzleminde ve sözcüklerin metin içinde yeni kazandıkları anlamların öğretilmesi konusunda birden fazla görevi yerine getirmektedirler. Sözcüklere eşlik eden seci, aliterasyon ve kafiye bu sözcüklerin eğlenceli bir şekilde ve çoğu kez ritimle çocuğun dil hazinesine kazandırılmasını sağlarken bu sözcüklerin ifade ettiği, temel, yan ve mecaz anlamların da yerleşmesine olanak sağlar.

Kaynakça

- DUYMAZ, Ali (2002). *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELÇİN, ŞÜKRÜ(1998), “Tekerleme” *Türk Dünyası El Kitabı*, Üçüncü Cilt Edebiyat (Türkiye), Ankara: TKAE Yay.
- KAYA, Doğan, (1999). *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNAL, Mehmet Naci, (2002). “Türkçe’nin Eğitimi Ve Öğretiminde Oyun Tekerlemelerinin Yeri Ve Önemi”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2002, Sayı 9, ss. 3-17.
- Tekerlemeler*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11867.tekerlemelerpdf.pdf?0>., Alıntılanma tarihi: 03.04.2015
- UNGAN, Suat (2009). Dil Gelişim Aracı Olarak Tekerlemeler, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1.

